

УДК 346.12

СУЧАСНИЙ СТАН НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА НАПРЯМИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ

В. О. УСАТИЙ,

*здобувач кафедри господарського права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Досліджено питання розвитку промисловості України в контексті сучасної промислової політики держави, її становлення, сучасний стан та тенденції розвитку. Розглянуто різні правові форми впливу на становлення промисловості України та, зокрема, промислової політики держави в різних галузях народного господарства.

Ключові слова: промисловість, промислова політика держави, форми впливу на господарську діяльність, модернізація економіки, реструктуризація промисловості.

Відповідно до Концепції державної промислової політики України, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 29.02.1996 р. № 272, державна промислова політика – це діяльність Уряду, спрямована на збереження, підтримку і розвиток вітчизняних товаровиробників у галузях і виробництвах, що забезпечують життєві інтереси країни, насамперед її економічну безпеку, а також соціальний та культурний рівень життя народу.

Аналіз стану промислового комплексу України, викладений у цій Концепції, свідчив про наступне.

Так, Україна на період здобування незалежності, мала великий інтелектуальний і технологічний потенціал майже в усіх основних галузях промисловості. Проте цей потенціал створювався не як єдиний комплекс України, а як частина народногосподарського комплексу колишнього СРСР. Це призвело до величезних диспропорцій між окремими галузями й підгалузями промисловості, високого рівня мілітаризації та концентрації виробництва, відсутності замкнених технологічних виробництв і багатьох видів сировини, необхідних для функціонування промисловості незалежної України.

У перші кілька років незалежності намітилися нові негативні тенденції. Не було проведено переорієнтацію підприємств військово-промислового комплексу на випуск товарів широкого вжитку, попри те, що виробництво військової техніки скоротилося більш як на 90 %. Різко зменшилося фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт промислового виробництва, яке в 1994 р. становило 17 % від обсягів 1990 р., а фінансування фундаментальної та прикладної науки становило близько 0,4 % внутрішнього валового продукту. Була знижена інноваційна активність, втрачався інтелектуальний потенціал країни. Значні структурні перекоси в матеріальному виробництві та ціноутворенні створили величезну нішу для накопичення потенціалу інфляції витрат.

Зберігалася негативна тенденція підвищення кредиторської та дебіторської заборгованості, заборгованості підприємств перед бюджетом, збільшувався дефіцит власних обігових коштів підприємств, однією з причин якого стала жорстка кредитна політика. Тривав спад інвестиційної активності. Протягом 1991 – 1993 рр. обсяг капітальних вкладень зменшився на 47,6 %, причому найбільший спад був характерним для виробничих інвестицій. Існуюча законодавчо-нормативна база не стимулювала інвестицій в промислове виробництво з боку внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Механізм «сертифікаційної» приватизації не лише не дав необхідних інвестиційних ресурсів, але й призвів до дроблення капіталу і власності.

Дуже повільно відбувалися структурні перетворення в промисловості, особливо в галузях, спрямованих на виробництво товарів кінцевого споживання, тривала некерована конверсія, яка призводила до зменшення високотехнологічних виробництв.

Стан промислового комплексу визначався такими негативними рисами:

- 1) недостатня орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання;
- 2) домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини;
- 3) застарілі технології у більшості галузей (за наявності унікальних високотехнологічних виробництв), технологічний розрив у рівнях розвитку

цивільних і оборонних галузей, надмірна мілітаризація за відсутності завершених технологічних циклів військового виробництва; 4) висока матеріало- та енергоємність виробництва при майже монопольній залежності від імпорту енергоресурсів; 5) втрата традиційних ринків збуту в СНД і країнах Східної Європи; 6) розрив кооперованих зв'язків у межах СНД; 7) високий ступінь зношеності основних фондів; 8) деформована структура виробництва; 9) неконкурентоспроможність більшої частини вітчизняної продукції через низьку якість і моральну застарілість, що поглибилась у зв'язку із встановленням світових цін на енергоносії; 10) відсутність платоспроможного споживчого попиту і недосконалість пропозицій через недорозвиненість системи дослідження кон'юнктури ринку і маркетингу.

Отже, існуюча система реалізації промислової політики не надавала можливості зберегти наявний промисловий потенціал і його науково-технічну базу, здійснювати структурні зміни, свідомо захищати і підтримувати вітчизняних виробників.

Слід зазначити, що питання промислової політики держави в господарсько-правовій науці досліджувалося епізодично в контексті окремих галузей народного господарства. А що стосується загальних досліджень в економіці, зокрема щодо збереження, підтримки й розвитку вітчизняних товаровиробників у галузях і виробництвах, які забезпечують життєві інтереси країни, насамперед її економічну безпеку, а також соціальний та культурний рівень життя народу, то вони не отримали належного розвитку. Питання розвитку промислової політики держави отримали розвиток в окремих сферах суспільного життя та були на порядку денному юристів господарників, таких як Д. В. Задихайло, В. К. Макутов, В. М. Пашков, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, В. С. Щербина та ін. Проте зазначенні науковці не приділяли достатньої уваги узагальненню промислової політики держави та її вплив на економіку держави в цілому.

Метою статті є дослідження сучасного стану і тенденцій розвитку промисловості України та промислової політики держави в цілому.

На сучасному етапі розвитку українська економіка, орієнтована на ринкову систему економічних відносин, характеризується особливим типом економічної системи, критерієм якої є виживання в умовах нестабільності.

Як наслідок, реформування економіки України та орієнтація вітчизняних суб'єктів господарювання на ефективне функціонування за нових умов вимагають кардинального перегляду основ управління господарським механізмом, а також всеохоплюючої структурної трансформації як національної економіки в цілому, так і зміни структури економіки окремих галузей, регіонів та підприємств [1, с. 85]. Аксіоматично, що промисловість є одним із найважливіших структурних елементів національної економіки і має одне з ключових значень у забезпеченні економічної та політичної безпеки країни, її економічної незалежності, підвищенні добробуту населення. Вона є провідною галуззю економіки України, оскільки забезпечує всі галузі економіки знаряддями праці, сировиною та матеріалами, служить найбільш активним чинником науково-технічного прогресу і розширеного відтворення в цілому. Серед інших галузей народного господарства промисловість виділяється комплексно-утворювальними функціями. Від того, як працює промисловість, багато в чому залежить функціонування всієї економіки. Тому темпи зростання, рівень розвитку і структура промисловості є найважливішими показниками не тільки кількісної, а й якісної характеристики економіки, а також життєвого рівня населення [2]. За таких умов найбільш структурно розбалансованим, а, отже, і пріоритетним для найінтенсивніших структурних перетворень, виявилось промислове виробництво України. Роль промисловості у формуванні ВВП та валової доданої вартості залишається вагомим як для розвинених постіндустріальних країн, так і для постсоціалістичних держав. Так, частка промислового виробництва у ВВП держав з ринковим механізмом господарювання становить від 17,8 (Данія) до 41,4 % (Японія). Питома вага промисловості у створенні валової доданої вартості галузей економіки складає від 20,0 (США) до 38,0 % (Китай), а чисельність працівників, зайнятих у секторі промислового виробництва, становить близько третини зайнятого

економічною діяльністю населення. В постсоціалістичних країнах промисловість формує від 26,8 % ВВП (Угорщина) до 53,9 % (Румунія), а частка доданої вартості, створеної промисловим виробництвом досягає 31,0 % (Росія) [3].

Промисловість в Україні має розгалужену соціально-економічну, організаційну, технологічну, територіальну структури, завдяки чому її можна віднести до числа складних систем. Вона інтегрує досягнення науково-технологічного прогресу, виступаючи локомотивом трансформаційних перетворень на макро- та регіональному рівнях і є показником економічного потенціалу країни [1, с. 86], є основою інтеграції економіки України у світову, виробляючи 91,2 % експортної продукції, а її експортно-імпортний оборот дорівнює майже 80 % ВВП. Завдяки промисловості держава отримує 2/3 валютних надходжень від загального експорту товарів і послуг [4, с. 134].

Поглиблення світової фінансової кризи спричинило згорання виробництв у багатьох країнах через суттєве падіння попиту. Українські базові бюджетоутворюючі галузі є досить інтегрованими у світовий ринок, і тому високозалежними через свою експортоорієнтованість від ситуації на зовнішніх ринках. Як наслідок, усі світові тенденції знаходять своє відображення на динаміці внутрішнього виробництва [5]. Саме тому найбільше падіння виробництва демонструють експортоорієнтовані галузі промисловості [1, с. 88].

У Посланні Президента України до Верховної Ради України від 30.04.2002 р. «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки», наголошується, що Україна зможе посісти належне місце в Європі та світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені в процесі структурної перебудови економіки. Тільки таким чином можна змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів, що стихійно формується нині.

Тож, основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної

моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високотехнологічної держави.

Одним із завдань є формування конкурентного середовища, тобто розвиток конкуренції, посилення її впливу на ціноутворення, посилення державного регулювання суб'єктів природних монополій, підвищення прозорості їх діяльності, формування конкурентного середовища на ринках енергоносіїв, сільгосппродукції, транспортних перевезень, зв'язку, житлово-комунальних послуг, розміщення державного замовлення, централізованих капіталовкладень тощо. Актуалізується необхідність скасування пільг та преференцій окремим суб'єктам господарської діяльності, вирівнювання умов конкуренції на регіональному та місцевих рівнях, удосконалення правових механізмів добросовісної конкуренції.

Механізм відновлення платоспроможності боржника та банкрутства має стати ключовим при вирішенні питань заборгованості та фінансового оздоровлення підприємств, збереження робочих місць і виробничого потенціалу. Реструктуризація і ліквідація таким шляхом безнадійних підприємств-боржників сприятиме перерозподілу ресурсів на користь життєздатних підприємств.

Завдання полягає в тому, щоб сформувати правове середовище, яке забезпечить ефективний захист кредиторів та власників (інвесторів) від ризиків втрати контролю над власністю внаслідок недобросовісного застосування процедур банкрутства.

Основна мета стратегії макроекономічної політики – забезпечення умов стійкого довготривалого зростання, яке сприяло б структурно-інноваційній та соціальній переорієнтації економіки, формування сприятливого інвестиційного середовища. Це потребує збереження принципу пріоритетності макроекономічної стабілізації. Потрібно враховувати і зворотний зв'язок – залежність макроекономічної збалансованості від результативності політики економічного зростання. Досвід попереднього десятиріччя засвідчує, що надійна фінансово-бюджетна та грошова стабілізація без стабільного реального

сектора економіки неможлива, вона може бути лише короткотерміною.

У контексті нової стратегії є нагальною потреба в ширшому впровадженні загальноприйнятих міжнародних механізмів захисту внутрішнього ринку та регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Це, насамперед, забезпечення зовнішньоторговельного режиму, спрямованого на створення рівноправних умов господарювання для вітчизняних та іноземних товаровиробників і ефективний їх захист від недобросовісної конкуренції.

Україна належить до промислово розвинених країн світу, має один із найбільших в Європі й структурно розгалужених промислових комплексів. Структура промисловості охоплює базові галузі – чорну і кольорову металургію, хімію та нафтохімію, машино- і приладобудування, легку та переробну промисловість. Серед наукоємних галузей – авіакосмічна, суднобудівна, виробництво військової техніки, важке і сільськогосподарське машинобудування, верстатобудівна та інструментальна, електротехнічна і приладобудівна, виробництво засобів зв'язку, інформатики та складної апаратури, медичного устаткування, радіо-, електронна, автомобілебудівна тощо. У їхньому арсеналі – усі відомі базові технології, що використовуються у світовій промисловості: виробництво матеріалів, переробні, заготівельні, металообробні, термічні, збиральні, нанесення покриттів та інше.

Підтвердженням високотехнологічних і конкурентних можливостей української промисловості є серійне освоєння нових моделей літаків АН-70, АН-140 та АН-38. Також реалізація міжнародного проекту – програми ракетно-космічного комплексу морського базування «Морський старт» і «Глобал стар», де застосовуються вітчизняні ракетноносії «Зеніт» і «Циклон». З 22 базових технологій ракетно-космічної галузі Україна володіє 17.

Основні механізми модернізації такі: 1) поглиблення інституційних перетворень, спрямованих на формування в промисловому комплексі динамічного і конкурентоспроможного приватного сектора, удосконалення системи корпоративного управління; 2) поліпшення прогнозування та державного програмування, реалізація державних цільових програм;

3) активний захист інтересів вітчизняних товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках; 4) фіскальне (податкове) стимулювання інновацій та експорту високотехнологічної продукції; 5) застосування сприятливих митних режимів імпорту технологічного обладнання; 6) освоєння механізмів державного довгострокового кредитування; 7) удосконалення системи державних замовлень та закупівель; 8) максимальне використання інвестиційних інструментів приватизації; 9) державне сприяння розвитку фінансового лізингу; 10) застосування додаткових стимулів розвитку малого та середнього бізнесу, венчурних (у т. ч. зовнішніх) інвестицій; 11) сприяння всебічному розвитку спільних та іноземних підприємств, виробничій кооперації з підприємствами країн ЄС, Росії та інших держав у технологічному оновленні провідних галузей української економіки.

Пріоритетами політики модернізації промисловості мають стати: 1) державне сприяння розвитку наукоємних виробництв та галузей, що базуються на використанні інформаційних та комунікативних технологій; 2) освоєння виробництва продукції та систем машин, що забезпечуватимуть запровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, комплексне технічне і технологічне переоснащення виробництва, масове оновлення основних фондів; 3) виробництво імпортозамінної продукції; 4) освоєння системи машин для розвитку агропромислового комплексу; 5) розширення експортної бази, в тому числі високих технологій та товарів з високим ступенем обробки; 6) закриття, санація та перепрофілювання неефективних виробництв.

Таким чином, стверджує Д. В. Задихайло, для господарсько-правової науки основним завданням залишається створення та постійне вдосконалення правового механізму регулювання макроекономічних процесів та встановлення щодо нього принципів вихідних положень, базованих на суспільно-економічних цінностях. За таких умов сам економічний алгоритм такого регулювання має бути соціально орієнтованим і залишатися в системі суспільно сприйнятних аксіологічних координат [6].

Так, відповідно до Концепції державної промислової політики, схваленої

Указом Президента України від 12.02.2003 р., державна промислова політика є важливою складовою загальнодержавної політики. Вона спрямована на досягнення промисловістю якісно нового рівня розвитку, посилення промислового потенціалу держави, задоволення потреб населення, зростання обсягів виробництва і підвищення конкурентоспроможності промислової продукції.

Однією з причин низької ефективності української економіки, уповільнення її динаміки та тінізації є криза системи корпоративного управління. За оцінками експертів Світового банку, система корпоративного управління в Україні є однією з найслабкіших серед країн з перехідною економікою і тому потребує глибокої реструктуризації. У питаннях корпоративного управління Україна відстає не лише від країн-претендентів на вступ до ЄС, а й перебуває позаду Росії і навіть Грузії, підкреслюється в посланні Президента України до Верховної Ради України 2003 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році».

Метою розвитку промисловості, відповідно до Державної програми розвитку промисловості на 2003 – 2011 рр., було створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації розв'язувати основні завдання соціально-економічного розвитку та утвердження України як високотехнологічної держави. Основними напрямками реформування системи управління промисловістю визначались: 1) застосування нових стратегій управління шляхом переходу від запізненого виправлення дефектів попереднього розвитку до випереджаючих багатовекторних спрямовуючих дій; 2) удосконалення механізмів ринкової самоорганізації підприємств на виконання стратегічних напрямів промислового розвитку; 3) формування повнофункціональної структури системи управління з включенням в неї центральних і регіональних органів; 4) законодавче розмежування повноважень з формування та реалізації державної і регіональної промислової політики; 5) перехід на функціонально спрямовану організаційну структуру органів управління з переважною

орієнтацією державної промислової політики на створення сприятливих умов функціонування і розвитку промисловості; 6) поліпшення управління державною промисловою власністю; 7) створення умов для ринкової самоорганізації великомасштабних інноваційно орієнтованих об'єднань та передачі їм частини управлінських повноважень з реалізації промислової політики; 8) підготовка менеджерів нової формації для роботи в органах державного управління промисловістю та стимулювання впровадження лідерного менеджменту, сучасних методів бізнес-планування і стандартів інноваційного та інвестиційного проектування на промислових підприємствах; 9) впровадження комп'ютеризованих систем підтримки управлінських рішень та створення єдиної облікової бази даних.

Не випадково Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» стратегічними пріоритетами інноваційної діяльності в Україні на 2011 – 2021 рр. визначено такі: освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії; освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки; освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Здійснення моніторингу реалізації пріоритетних напрямів покладено на Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, яке, починаючи з 2013 р., щорічно подає результати проведення моніторингу Міністерству освіти і науки України для інформування до 15 червня кожного року Кабінет Міністрів України.

З метою забезпечення реалізації стратегічних пріоритетів Кабінетом Міністрів України було розроблено та затверджено середньострокові пріоритети інноваційної діяльності загальнодержавного та галузевого рівнів, деталізовані у відповідних постановах.

Розвиток найважливіших напрямів інноваційної діяльності у промисловості має забезпечуватися завдяки реалізації відповідних державних програм.

З цього приводу В. М. Пашков нагадує, що розвиток розвинених країн свідчить, що структурна перебудова економіки постіндустріального суспільства, підвищення її конкурентоспроможності можливі лише за умови широкого впровадження інновацій, тобто активізації інноваційної діяльності [7].

Отже, дослідження сучасного стану, структури та тенденції розвитку господарських правовідносин у національній промисловості в контексті сучасних соціально-економічних трансформацій засвідчили наявність диспропорцій у розвитку галузевої структури, її невідповідність пріоритетам розвитку правового господарського порядку, зокрема, внаслідок ігнорування необхідності поєднання державного регулювання макроекономічних процесів та ринкового саморегулювання у промисловості спостерігається руйнування балансу як приватних так і публічних інтересів, в частині: 1) зниження інноваційної активності, що спричиняє подальшу втрату конкурентоспроможності промислової продукції і витіснення вітчизняних виробників із тих ринкових сегментів, які вони займали; 2) зменшення обсягів діяльності зумовлює низький рівень рентабельності у промисловості та нестачу коштів для фінансування техніко-технологічного оновлення і розвитку – з кожним роком у галузі скорочується кількість спеціалістів, підвищується зношеність основних засобів.

Очевидно, що для виходу із кризової ситуації у вітчизняній промисловості необхідно застосувати ефективні макроекономічні регулятори, які б створювали певні преференції вітчизняним виробникам, здійснювати

заходи, спрямовані на поліпшення структури ресурсного потенціалу промисловості, передусім це стосується інноваційної складової, в тому числі належної законодавчої підтримки, яка має бути достатньою для реалізації завдань із підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств та їх продукції.

Список літератури:

1. Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави : теорія, методологія, механізми : [монографія] / Л. В. Пельтек. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с.
2. Біла С. О. Структурна політика в перехідній економіці України: теоретико-методологічний аспект / С. О. Біла // Вісник Української Академії державного управління. – 1999. – № 1. – С. 107–117
3. Коротич О. Б. Принципи державної регіональної політики / О. Б. Коротич // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – № 2 (36). – С. 156–162
4. Прогнозування і розробка програм / [В. Ф. Беседін та ін ; за ред. В. Ф. Беседіна]. – К. : Наук. світ, 2000. – 468 с.
5. Продіус І. П. Устойчивое развитие и экономическая стратегия / И. П. Продіус, В. И. Захарченко // Экономические инновации. – Одесса : ИПР и ЭЭИ, 1999. – Вып. 5. – С. 30–37
6. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарське-процесуальне право» / Д. В. Задихайло. – Х., 2013. – 38 с.
7. Пашков В. М. Інноваційна складова ринку лікарських засобів: проблеми господарсько-правового забезпечення / В. М. Пашков // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3 (74). – С. 204–213.

Usatyi V. O. Современное состояние национальной промышленности и направления законодательной промышленной политики.

Исследованы вопросы развития промышленности Украины в контексте промышленной политики государства, её становление, современное состояние и тенденции развития. Рассмотрены разные правовые формы влияния на становление промышленности Украины, особенно промышленной политики государства в разных отраслях народного хозяйства.

Ключевые слова: промышленность, промышленная политика государства, формы влияния на хозяйственную деятельность, модернизация экономики, реструктуризация промышленности.

Usatyi V. O. Current status of national industrial areas and legislative industrial policy.

The current system of industrial policy does not provide the possibility to save an existing industrial capacity and its scientific and technological base, make structural changes consciously protect and support domestic producers.

Key words: industry, industrial policy, law of influence on economic activity, modernization of the economy, restructuring the industry.